

ESTRAT CRÍTIC

Revista d'Arqueologia

Número 3, 2009

Col·lectiu Estrat Jove

UAB

Universitat Autònoma
de Barcelona

ARTICLES DE CRÍTICA. Amb aquesta secció pretenem obrir un espai de crítica i debat que englobi temes relacionats tant amb el món de l'Arqueologia com l'estudiantil. Així, aquests articles no presentaran novetats o síntesis de coneixement substantiu, sinó reflexions entorn diversos aspectes actuals que ens afecten col·lectivament en qualsevol dels dos àmbits. Per tant, aquestes reflexions van més enllà de la simple opinió personal, ja que hi ha un estudi previ de la problemàtica i una meditació que els permet erigir-se en la categoria d'articles de crítica.

La defensa del patrimoni arqueològic: el cas d'una apropiació indeguda

Maria Bernabeu

berna6@hotmail.com

Gerard Cantoni

gerardcantoni@hotmail.com

Resum:

Els debats a propòsit de la conservació de l'anomenat patrimoni arqueològic són nombrosos i durant les darreres dècades han anat augmentant paral·lelament al creixement quantitatiu de les intervencions arqueològiques i a una major consciència social al respecte. Aquests debats moltes vegades han girat entorn d'interessos polítics, religiosos o econòmics en contraposició a la ciència en sí mateixa i la seva utilitat social. Aquí presentem un cas de paralització d'una intervenció arqueològica fruit d'uns interessos privats. Sense més, volem expressar la nostra opinió en defensa d'una arqueologia social que posi el patrimoni arqueològic al servei de tota i totes les societats mitjançant els coneixements històrics que proporciona, precisament per evitar falsejaments històrics que portin a identifications passat-present sospitoses de ser més que simples teories.

Abstract

The discussion about the conservation of the called archaeological heritage is considerably important and since the last decades it has been growing parallel with the quantitative ground of archaeological interventions and a major social conscience about this. This discussion many times concerns political interests, religious or economic in contrast with the science itself and its social utility. Here we present a case concerning an archaeological intervention stopped due to private interests. We want to express our opinion in defense of the social archaeology that put the archaeological heritage serving all the society and all the societies by the historical knowledge that it gives, just to avoid historical distortions that brings past-present identifications suspects to be more than simple theories.

Paraules clau: Patrimoni arqueològic, apropiació, utilitat de la ciència, administració pública, lleis.

Keywords: Public archaeology, Public administration, Science appropriation

Plantejament inicial

No és cap novetat per a ningú que bona part dels coneixements que posseeix una societat sobre ella mateixa i sobre les altres són d'arrel històrica, ja sigui per transmissió oral, per constància escrita o per coneixements generats a partir de la pràctica arqueològica, entre d'altres. Aquests coneixements han estat objecte d'ús per motius tan diversos com formular reivindicacions o legitimacions polítiques, afermar identitats col·lectives o individuals, comprendre la realitat contemporània tot evitant les aparences del moment o fins i tot intentar esbossar prediccions limitades sobre el futur.

Aquests coneixements doncs, juguen un paper cabdal dins de tota societat pels motius més diversos i no és d'estranyar que amb l'explosió de l'arqueologia al nostre país durant les darreres dècades la consciència de protegir l'anomenat patrimoni històric i arqueològic hagi anat en augment i hagi generat intensos debats a propòsit del com i el per què d'aquesta necessitat. A voltes, aquests debats han arribat a controvèrsies de nivell polític important i s'hi han barrejat interessos científics, religiosos, econòmics i socials a partir d'opcions ètiques o polítiques que moltes vegades han enfrontat nombroses fal·làcies als arguments de base racional.

La pretensió d'aquest article consisteix en aportar la nostra modesta

opinió sobre què és el patrimoni arqueològic, com l'hem de conservar i per què cal fer-ho, en altres paraules, quina és la seva utilitat. Tanmateix, amb l'objectiu de no presentar un nou redactat que ompli pàgines en abstracte, hem volgut emmarcar la nostra argumentació en un cas prou conegut i que aixecà una considerable polseguera política. Això, pensem que ens ha de permetre exemplificar diverses concepcions enfrontades sobre el patrimoni arqueològic, mostrar la indefinició de l'administració i les lleis —ahora mostra d'una encara verda opinió pública sobre la temàtica— i expressar allò que creiem que cal fer amb el patrimoni arqueològic per tal que tingui un ús vertaderament social i ningú pugui apropiarse'n mitjançant manipulacions diverses al servei d'interessos polítics o personals poc clars.

L'exemple que tractarem serà la problemàtica gestada a Catalunya arrel de les intervencions efectuades en necròpolis jueves de cronologia medieval i les exigències d'una part de l'actual comunitat jueva de no actuar sobre aquests jaciments de cap manera i de reenterrar els individus ja exhumats al cementiri jueu de Collserola sense realitzar prèviament els estudis antropològics pertinents que marca el protocol. Així doncs, si bé parlarem de la necròpolis jueva de Montjuïc, el cas més interessant serà el concernent a la necròpolis de Roquetes (Tàrrrega), ja que serà la

que enfrontarà uns interessos particulars amb els de la ciència arqueològica.

Per últim, volem fer constar que l'elecció d'aquest cas no té res a veure amb el fet que la comunitat jueva en concret fos una de les parts implicades sinó que pensem que ha estat un dels casos que més implicacions polítiques ha tingut i que ha reflectit més clarament les mancances de la nostra administració respecte a la protecció de la tasca social dels arqueòlegs i les arqueòlogues que treballen en l'estudi i la conservació de fragments tan importants del patrimoni històric i arqueològic. Ser jueu, cristià, musulmà o targarenc a seques no constitueix per nosaltres cap diferència a l'hora d'afrontar la necessitat d'intervenció sobre jaciments d'aquesta rellevància.

El cas de les necròpolis jueves medievals a Catalunya

La necròpolis jueva de Montjuïc (Barcelona) serà el primer dels jaciments on es produí la intervenció d'una part de la comunitat jueva de Catalunya en relació a les obres que l'afectaven. Aquest jaciment abasta un marc cronològic oscil·lant entre el segle IX i XIV i en tenim referències escrites força primerenques. Ja l'any 1898, s'hi construïren unes bateries de defensa costanera que arrasaren bona part de la necròpolis. Entre els anys 1945 i 2001 els treballs ar-

queològics varen permetre documentar més de 700 tombes que varen posar de manifest la seva gran extensió física i cronològica. No obstant, gran part del jaciment va restar sota un antic club de tir al vol fins l'any 1996, moment en què s'abandonà. L'any 2001 l'Ajuntament de Barcelona enderrocà les instal·lacions per tal d'iniciar un projecte de reforma per tal de construir-hi un jardí i un mirador. Les obres començaren al gener i en ser conegudes per la Comunitat Israeliana de Barcelona, s'endegà una campanya en favor de la paralització dels treballs tot demanant formalment al Servei d'Arqueologia de Catalunya que la necròpolis es declarés Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) en la categoria de Lloc Històric, és a dir, que s'hi apliqués la màxima protecció possible i que per tant el projecte de l'Ajuntament de Barcelona quedés cancel·lat. En aquest cas, la posició política favorable de la Generalitat de Catalunya, així com la del Servei d'Arqueologia, donat que es tractava de protegir un jaciment excepcional, van comportar la paralització de les obres i la declaració de BCIN malgrat les queixes de l'Ajuntament de Barcelona.

No obstant, l'acord entre el Servei d'Arqueologia i aquesta comunitat israeliana tan sols es degué a que l'aplicació de la protecció anava dirigida a preservar el jaciment en relació a les construccions que es pretenien edificar al mateix lloc. Els

motius de cada part eren substancialment diferents: Mentre que el servei d'arqueologia pretenia evitar la destrucció del jaciment amb la lògica que un jaciment arqueològic d'aquesta magnitud pot aportar, la comunitat israeliana tan sols cercava la seguretat que aquells cossos no serien mai moguts d'aquell indret per motius religiosos. Si bé en aquest cas no esclataren les diferències, quedà establert un precedent confós que atorgà a aquest grup la confiança de poder intervenir en qualsevol altra necròpolis jueva.

El cas més conflictiu, però, el trobem a la ciutat de Tàrrrega, a l'Urgell. Dins el mateix municipi i arrel de l'inici de les obres de construcció d'un complex urbanístic, a principis de l'any 2007, es detectaren les restes arqueològiques de la necròpolis jueva de Roquetes. El jaciment arqueològic, amb una cronologia entre els segles XIV i XV, comptava amb un total aproximat de 300 individus inhumats en aquest moment. La determinació que, efectivament es tractava d'una necròpoli jueva –tal i com ja havia indicat J.X. Muntané en la seva recerca documental¹ –, es va prendre gràcies a la troballa d'un anell amb inscripcions hebrees, dos cossos amb sudari i la seva posició.

L'empresa d'arqueologia Arqueociència va iniciar els treballs d'excavació el dia 16 de febrer, havent estat contractada pels propietaris

afectats i amb la possibilitat d'estudiar sense cap mena de pressió les restes trobades. El museu de Tàrrrega, per la seva banda, s'encarregà d'un altre dels sectors del jaciment amb el suport de la Direcció General del Patrimoni Cultural, iniciant les excavacions el dia 19 de febrer, sota la direcció d'Anna Colet. En aquest moment la Comunitat Jueva de Catalunya, representada pels arquitectes Dominique Tomasov i David Stoleru, se n'assabentà iniciant una sèrie de maniobres que culminarien el mes de juny exercint una pressió directa sobre els arqueòlegs i sobre l'Administració per tal d'evitar a tota costa que s'estudiessin científicament els cossos exhumats i exigint la seva immediata reinhumació al cementiri jueu de Collserola, amb el suport oficial de l'Estat Espanyol, del Parlament Europeu a Brussel·les, de la Comissió de drets humans del Departament d'Estat dels EUA, el Consolat d'EUA a Barcelona, etc.

Paral·lelament, un total de 158 individus es varen portar al laboratori de la Unitat d'Antropologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, on varen ser estudiats i degudament documentats, segons afirma la Cap de Secció del Servei d'Arqueologia i Paleontologia, Gemma Hernández, qui va ordenar l'estudi antropològic seguint els protocols d'actuació habituals a tots els jaciments arqueològics. D'altra banda un equip d'antropòlegs treballaven sobre el te-

rreny per tal d'aconseguir el màxim d'informació. No cal dir que, des de la Direcció General del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, es va exigir discreció i es varen ometre tota mena de responsabilitats pel que fa a aquestes investigacions.

Finalment, amb l'Acuerdo de cooperació del Estado Español con la Federación de Comunidades israelitas de España aprovat per la Ley 25 / 1992, de 10 de noviembre; B.O.E de 12 de noviembre per una banda, i amb el punt 26.2 de l'article 26 del DECRET 78 / 2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, que diu literalment: Quan, com a conseqüència d'una intervenció arqueològica o paleontològica, es descobreixin béns de caràcter singular, el/la conseller/a de Cultura pot acordar-ne provisionalment el dipòsit immediat en el museu que els correspongui a fi de garantir-ne la conservació i la custòdia i molt probablement, també, aprofitant l'ambigüitat del punt 32.1 de l'Article 32, del capítol 2 del mateix decret: El trasllat de les restes arqueològiques o paleontològiques del seu emplaçament original es pot acordar quan no sigui possible la seva conservació in situ al descobert o amb rebliment temporal i, per les característiques i valor de les restes o per altres circumstàncies, es consideri més adient el trasllat que el rebliment indefinit, la comunitat jueva aconseguí que el propi conseller de

Cultura de la Generalitat de Catalunya s'encarregués personalment de fer el Servei d'Arqueologia i Paleontologia acceptés l'exigència del retorn dels cossos a la comunitat per a la seva reinhumació. El dia 30 de juny del 2007 es va fer efectiva i oficial l'entrega de les restes, que foren inhumades al cementiri jueu de Collserola.

Es tracta, doncs, d'un cas força més greu que il·lustra una concepció molt errònia, al nostre parer, de què és el patrimoni arqueològic, per a què serveix i en conseqüència, de qui és. Les pressions polítiques efectuades per aquest col·lectiu fins a altes instàncies polítiques són d'un clar argumentari religiós segons el qual l'exhumació d'aquells cossos comportava una manca de respecte a la diversitat cultural ja que els individus allí enterrats eren de confessió jueva i havien escollit ésser enterrats en aquell indret per sempre més, la vulneració d'aquesta voluntat constitueix doncs, segons aquest col·lectiu, un sacrilegi i una profanació.

La primera qüestió espinosa, però, radica en el dret que aquesta comunitat jueva actual s'ha atorgat sobre les necròpolis hebrees medievals: és un dret basat en una relació passat-present per la qual el poble jueu és tan sols un i que és característicament diferenciat de la resta de pobles amb qui ha conviscut de forma transhistòrica i transgeogràfica. La segona, tot i que menys delicada no

menys polèmica, es basa en l'afirmació d'aquest col·lectiu que es refereix a l'absència de necessitat científica d'excavar aquestes necròpolis doncs els documents escrits ja proporcionen tota la informació necessària per tal de conèixer com vivien els habitants jueus de la Tàrrrega medieval. Així doncs, tenim un argumentari tancat i rodó pel qual la ciència arqueològica no té absolutament res a dir ni fer a propòsit d'aquestes necròpolis. No obstant, creiem poder rebatre els arguments usats en base a consideracions menys tancades en dogmes i basades en el paper que hi juga la nostra ciència:

En primer lloc cal, doncs, parlar d'aquesta relació passat-present que estableix una comunitat concreta que ja directament en el seu fons porta implícit el missatge messiànic del poble jueu. No és aquí el lloc per discutir sobre teologies, però és obvi que la ciència no entén de dogmes i per tant, el simple fet de pertànyer a una mateixa religió a la que pertanyia un individu decés fa 700 anys ens sembla un error anacrònic molt més que considerable. No és tan sols la distància temporal el que dificulta aquesta relació passat-present sinó que haurem de recordar el trist destí que hagueren de patir els sefardites durant la baixa edat mitjana: pogroms, conversions forçoses, expulsions... Som davant de dues comunitats jueves completament diferents, sorgides en espais i temps

diferents i que, molt probablement, presentessin moltes més diferències de les que s'acostuma a admetre. Tot plegat ens porta a dubtar de l'unicitat incontestable del poble jueu: és ben conegut que durant el procés de propagació del cristianisme, el judaisme trobà també un terreny abonat per abastar indrets on mai hi havia tingut presència. Simplement volem deixar constància que l'existència del poble jueu actual es basa en el fet de compartir una fe determinada i no en un origen ètnic comú ben determinat.

És sota aquest prisma que volem afirmar, i partint de la desconexió que aquesta comunitat tenia de l'existència i l'emplaçament de la polèmica necròpolis, que aquesta es trobava en desús social anteriorment a l'excavació i que per tant pertanyia a una societat concreta del passat que ja no existeix o que, si es vol, ha canviat el suficient per a tornar-se irreconeixible i, en definitiva, una nova societat. Volem fer notar, després d'haver explicat això, el nostre malestar per l'ús d'aquesta inadequada identificació transhistòrica: no sabem amb quins objectius es duu a terme, però sens dubte podem recordar altres manipulacions històriques basades en els mateixos termes que perseguien simplement la construcció d'una realitat a la mida per tal de legitimar interessos contemporanis. És el cas de la dictadura franquista quan feia aprendre a tots els nens i nenes la

l·lista de los reyes godos per tal de connectar-los en línia directa amb els regnes cristians peninsulars posteriors, amb el caràcter unitari, sagrat i transhistòric d'Espanya i en la seva catolicitat perenne que provenia ja d'aquests reis. A ningú se li escapa que es tracta d'un vincle completament anacrònic basat en el catolicisme d'aquests reis quan l'església hispànica fou durant l'alta edat mitjana de tot menys ortodoxa amb els dictats romans i el procés històric viscut per les societats ibèriques des del moment fins a l'actualitat no s'ha caracteritzat precisament pel seu unitarisme, la seva linealitat ni res semblant. Ara tot això ho sabem, però és gràcies a la investigació històrica rigorosa i no per afirmacions basades en altres arguments que poden variar segons qui vulgui.

Arribats a aquest punt volem recordar el paper cabdal que va prenent cada dia més l'arqueologia en aquesta investigació històrica de la qual parlem. Sense menysprear ni un segon la valuosa informació de la que ens forneixen els texts històrics, cal recordar que generalment aquests, i sobretot a l'edat mitjana, són elaborats des d'instàncies molt concretes, gairebé sempre lligades al poder polític de torn i també gairebé sempre amb interessos al darrera. En aquestes circumstàncies, opinem que la informació que poden aportar els texts escrits a propòsit de les vides de la comunitat sefardita de

Tàrrega, de la seva alimentació, nombre, càrrega física, organització social... no seran mai ni exhaustives ni completament fiables. Amb els texts difícilment podrem saber quina edat tenien els difunts, quants d'ells podrien haver mort en el pogrom que es documenta i, a resultes, quines diferències i semblances presentaven amb la comunitat cristiana amb qui vivien. No podem afirmar que els texts ens forneixen tota la informació sobre aquesta societat ni podem obviar que és l'arqueologia qui ha de resoldre la majoria de les qüestions que els texts deixen pendents.

En aquesta mateixa línia volem remarcar que si el que es vol és recuperar la memòria d'aquells i aquelles que són allí enterrats, el que cal fer és excavar les necròpolis, estudiar-les a fons i publicar-ne els resultats a tots els nivells per tal que tots i totes recuperem una part important de la història, una història que pertany a tota la societat doncs, per remota que sigui, explica qüestions força importants sobre la composició social actual ja que, com és obvi, aquestes comunitats hebrees no vivien soles. Creiem que si el poble jueu vol reivindicar-se hauria d'exigir precisament el contrari del que aquest grup concret exigia: pensem que hauria d'exigir un tractament científic acurat per tal de reconstruir una història que fins ara no ha estat absent de prejudicis i ocultacions.

Per últim, també cal apuntar alguna qüestió referent a l'administració pública: si bé el Servei d'Arqueologia es va mantenir fidel als seus procediments en tot moment, fou la pressió directa del conseller Huguet qui decidí el destí de les restes i la paralització de l'excavació, tal com hem vist abans. En aquest punt ens demanem si l'actuació del conseller no ha estat un deliberat forçament de la llei referent al patrimoni arqueològic usat els poders especials que se li atorguen. Sembla que aquests poders expressats en els articles que hem citat més amunt siguin més aviat per tal de prendre decisions importants de cara a jaciments excepcionals en vista a la seva conservació, difusió i estudi, però l'ambigüitat del redactat ha permès una opció completament diferent. Així doncs, veient que l'honorable conseller va cedir a la pressió política rebuda ens demanem per què no escolta en altres ocasions les demandes legítimes d'altres col·lectius com molt bé pot ser el d'arqueòlegs i arqueòlogues quan demanen que no es tanqui el museu d'arqueologia de Catalunya.

La conclusió d'aquests esdeveniments resulta senzilla: ha quedat gravat un precedent pel qual el patrimoni arqueològic, que és de caràcter completament públic, pot ser objecte d'una apropiació moral per part d'un grup amb arguments, si més no, poc científics. A més a més, tot plegat suposa un avenç en la

idea que allò que produeix l'arqueologia té un propietari i aquest és aquell que pot demostrar una genealogia real o inventada, anacrònica o no, que el lligui amb la temàtica en qüestió. El Servei d'Arqueologia ha rebut un cop força dur en els seus procediments que, si bé poden rebre crítiques, són més que correctes davant de situacions com aquestes i ha quedat àmpliament desautoritzat per a sobreposar-se als interessos privats que amenacin la correcta conservació, estudi i difusió del patrimoni arqueològic. No és doncs, un panorama gaire encoratjador.

Una darrera reflexió:

Després de tota la crítica formulada al cas que ens ha ocupat les pàgines anteriors, no podem tancar aquest article sense una reflexió en positiu a propòsit del que anomenem patrimoni arqueològic.

El patrimoni arqueològic consisteix en aquells vestigis materials de societats passades que han estat recuperats i estudiats per la ciència arqueològica per tal d'extraure'n coneixements que aportin llum sobre els processos de canvi social de les societats humanes. Són aquests coneixements útils per aplicar als processos de canvi de les nostres pròpies societats els que atorguen importància a l'estudi i conservació del patrimoni arqueològic, i en diem patrimoni no perquè constitueixi un

conjunt de monuments de propietat nacional, sinó perquè aporten un seguit de coneixements de propietat social. Així, els jaciments arqueològics deixen de ser realitats oblidades i fora d'ús social per a reintegrar-se dins d'aquest en passar de cementiris o habitatges a museus, llibres o exposicions. El patrimoni arqueològic no pot ser de ningú en concret perquè l'ús que ha de tenir tan sols pot ser col·lectiu.

En aquest sentit, creiem completament necessari l'estudi complert i la difusió a tots els nivells de totes les excavacions de salvament, especialment aquelles d'especial rellevància històrica com les necròpolis jueves medievals. Aquests estudis esdevenen d'una importància cabdal de cara a la socialització del coneixement, una qüestió vital per tota societat que vulgui caminar cap a una democràcia real i participativa. Els prejudicis basats en concepcions no racionals, falsejaments històrics o manipulacions identitàries comporten perills ja coneguts a casa nostra.

És doncs, l'hora d'ajustar millor les lleis i el funcionament de tota l'arqueologia per tal d'evitar casos com l'esmentat on han pogut ser forçades, i així poder estudiar correctament jaciments clau per a comprendre la història de societats com aquelles que englobaven els hebreus a l'edat mitjana per tal de passar a esferes més abstractes de coneixement que, un cop readapta-

des, puguin ser oferides a tota la societat mitjançant les escoles i els instituts, els museus, les publicacions divulgatives, els jaciments musealitzats i/o reconstruïts o internet, entre d'altres. ■

NOTES

¹ J. X. Muntané i Santiveri: "Proposta d'ubicació de fossar dels jueus de la vil·la de Tàrraga a partir dels testimonis documentals continguts en els llibres d'estimes, (1501-1510)", A: URRTX